

LUND UNIVERSITY

Massuniversitetets spänningsfält - självorganiserat lärande eller IKEA-universitet?

Persson, Anders

1998

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Persson, A. (1998). *Massuniversitetets spänningsfält - självorganiserat lärande eller IKEA-universitet?* [Publisher information missing].

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Massuniversitetets spänningsfält

– självorganiserat lärande eller IKEA-universitet?

Anders Persson, september 1998

Vid en studieresa i Kanada med *Levande pedagogers sällskap* för en tid sedan, blev jag övertygad om att de skillnader som finns mellan face to face-kurser och IT-distanskurser driver på vad som kan kallas en dekonstruktion av såväl universitetslärarsom studentrollen. I föreläsningar hörde jag universitetsrektorerna resonera om ”user as creator”, vilket innebär att studenten får en mer uttalad roll som medaktör i läroprocessen. Detta sätter också press på den traditionella universitetslärarrollen, på ”the broadcast mode of teaching” för att använda ett annat begrepp som användes ganska frekvent. Pedagogiska IT-tillämpningar får oss att fundera över hur lärarrollen kan gestaltas så att studenterna kan bli subjekt i läroprocessen och hur samtidigt deras lärande kan säkras. Det framväxande massuniversitetet får oss att reflektera över exakt samma frågor, samtidigt som det överhuvudtaget ökar trycket på den högre utbildningens organisation.

Massuniversitetets pedagogiska spänningsfält

I Sverige växer massuniversitetet fram i två vågor, en första före 1970 och en andra från mitten av 1980-talet. Då den andra vågen sammanfaller med massarbetslöshet, krismedvetande och kris är det i synnerhet då som massutbildningen får oss att ifrågasätta, kritiskt värdera och nytolka vad universitetsutbildning är, har varit och skulle kunna vara. Denna dekonstruktiva dynamik i massuniversitetets framväxt gör sig i synnerhet gällande på det samhällsvetenskapliga området där allt fler studenter skall undervisas samtidigt som resurserna förblir konstanta eller rentav minskar. Det finns

en tendens att reagera på ett rent instinktivt, negativt sätt på denna utveckling. Man säger då att kvaliteten sjunker. I nästa skede infinner sig dock för det mesta insikten att sambandet mellan resurstilldelning och kvalitet är problematiskt och ganska slingrigt: kvaliteten varierar inte enbart med resursernas storlek, utan också med hur resurserna används.

Nu är utbildningskvalitet ett mångdimensionellt fenomen med både vetenskapliga, pedagogiska, ekonomiskt/administrativa och sociala aspekter. När det gäller den pedagogiska kvaliteten i universitetsutbildningen har universitet och högskolor i allmänhet ingen anledning att känna sig stolta över hur resurserna använts. Det myckna och inlärningsmässigt inte särskilt framgångsrika föreläsandet och de för lärandet problematiska tentorna som är så vanliga i universitetsutbildning, får här anses som tillräckliga belägg. Till och med den fina pedagogiska anordning som kallas seminariet missköts på många håll.

Massuniversitetets dekonstruktiva dynamik ger upphov till olika spänningsfält, vilka sätter press både på universitetsutbildningens innehåll, form, studenter och lärare.

Innehåll: spänning mellan vetenskaplig kunskap och nytta

I det innehållsliga spänningsfältet skärps motsättningarna mellan å ena sidan den vetenskapligt-kritiska kunskapssyn som kommit att präglade universitetsutbildning under åtminstone det senaste seklet och å andra sidan studenternas successivt ökande efterfrågan på nyttig utbildning. Detta har att göra med samhällsförändringar, med universitetsutbildningens roll i samhället, med den vetenskapliga kunskapens relation till andra kunskapsformer och med förhållandena på arbetsmarknaden för att nämna det mest påtagliga. Under hela perioden efter andra världskriget har ett nyttotänkande präglat det svenska utbildningssystemet men inom den högre utbildningen har det på

allvar slagit igenom först under de senaste 20-30 åren – först trevande men nu på bred front.

Ett konkret uttryck för nyttotänkandets genomslag i den högre utbildningen är senare års betoning av den s k tredje uppgiften, vilken innebär att universitetsutbildningens relation till samhället, i synnerhet kanske ”näringslivet”, understryks. Den tredje uppgiften skulle emellertid snabbt förfalla till ett tomt ovanifrånperspektiv om inte den faktiskt hade motsvarats av ett minst lika starkt underifrånperspektiv som just sätter utbildningens nytta i centrum – nämligen studenternas tilltagande nyttoorientering.

Studenternas nyttoorientering kan förklaras dels av arbetslöshetsrädsla och dels av att universitetsvistelsen för många fler av dagens studenter än tidigare är ett steg på vägen mot något annat. I den studentenkät som 1996 besvarades av 2.300 studenter vid Lunds universitet, kallad Studentbarometern, framgår att de svarande anser att universitetet inte i tillräcklig grad förbereder studenterna för livet efter studierna. Resultatet varierar mellan fakulteterna: studenter inom medicinska och odontologiska fakulteterna samt Lärarhögskolan är tillfredsställda med universitetets livsförberedelse, medan studenterna inom alla övriga fakulteter är otillfredsställda. Med tanke på att just studenterna inom namngivna fakulteter är nöjda får man anta att ”förberedelse för livet efter studietiden” i huvudsak definieras som förberedelse för arbetsliv och arbetsmarknad. Nyttoorienteringen förklarar förmodligen också hur det kan komma sig att studenterna inom alla fakulteter utom en är tillfredsställda med den ”träning i kritiskt tänkande” de fått inom universitetsutbildningen.

Form: spänning mellan frihet och omhändertagande

När det gäller undervisningens form kan man iaktta en tilltagande spänning mellan frihet och omhändertagande. Universitetsstudier har i många fall karaktären av handled-

da självstudier och studiernas form bygger följaktligen på ett slags frihet under ansvar. De arbetsformer som nu av både pedagogiska och ekonomiska skäl utvecklas i syfte att göra studenten till en mer aktiv medaktör i det egna lärandet, kräver ett ännu större mått av motivation och självdisciplin. Detta sker alltså samtidigt som allt fler studenter rekryteras och i många fall rekryteras därför att det saknas arbeten eller annan alternativ sysselsättning. Oundvikligt rekryteras många som hellre skulle göra något annat än att studera och eftersom konkurrensen dessutom är stark med många sökande per utbildningsplats, får många studenter nöja sig med att studera kurser och program som de inte valt i första hand. Detta gör att även högre utbildning i allt högre grad blir något påbjudet och därför kommer antalet studenter som har svårigheter att motivera sig för studier att öka.

De svårmotiverade studenterna behöver ett annat slags stöd och omhändertagande än vad den högre utbildningens frihetliga arbetsformer vanligtvis medger. De ökade krav som innebär att studenter ska ta ett mycket större ansvar för det egna lärandet kan vidare vara svåra att leva upp till om motivationen är oklar eller saknas.

Studenter: spänning mellan individualisering och massexistens

Studenterna i massuniversitetet befinner sig i ett spänningsfält mellan individualisering och massexistens. Av den undersökning om studentinflytande som gjorts vid Sociologiska institutionen i Lund förefaller studenterna uppleva sig som delar av en massa: de ses inte som resurser och i ganska hög grad anser studenterna att de inte behandlas som betydelsefulla delar av verksamheten.

Massexistensen upplevs som problematisk av både studenter, lärare och utbildningsmyndigheter och olika individualiseringsförsök görs därför. Studenterna vill bli bekräftade och synliggjorda som individer, inte som en massa av sammanfösta atomer, även

om det i undersökningen om studentinflytande också framkommer att det ibland kan vara ganska behagligt att bli uppslukad av massan. Pedagogiskt kompetenta lärare framhåller riskerna med masstillvaron eftersom den tenderar att minska studenternas ansvarstagande för det egna lärandet. Svenska utbildningsmyndigheter och universitet har försökt bryta ned masstillvaron genom att skapa ett slags serviceanda där studenten ses som kund och skall sättas i centrum.

Kundens tillvaro är i och för sig, åtminstone på ytan, individualiserad men också passivt konsumtionistisk. Kundtänkandet är därför svårt att förena med universitetets studiekultur eftersom det bidrar till att konstruera studenterna som atomer med ett mycket begränsat ansvar för den egna utbildningen. Inte desto mindre utgör kundtänkandet ett individualiseringsförsök som såväl utbildningsmyndigheter som studenter utnyttjar för att komma till tals med massexistensen i det framväxande massuniversitetet.

Lärare: spänning mellan pedagogisk amatörism och professionalisering

Grundutbildning har stått i centrum för den högre utbildningens utveckling under senare år. Det kvalitetsarbete som engagerat universitet och högskolor under 1990-talet har följaktligen i hög grad kommit att handla om pedagogisk utveckling, vilket t ex kan avläsas i att attityderna till undervisning har börjat ändras de senaste åren. Från att tidigare, förenklat, ha setts som ett nödvändigt ont under perioder när forskningsanslag saknats, börjar vi nu få en situation där undervisning får ett egenvärde. Samtidigt leder de allt större studentgrupper som ska undervisas och det ökande antalet studenter med oklar motivation till ett behov av pedagogisk kompetenshöjning bland universitetslärarna.

Massuniversitetet blir i högre grad ett grundutbildningsuniversitet. En utvecklingstendens som därför gör sig gällande är ett slags pedagogisk professionalisering av universitetsläraren. Då denne vanligen är en pedagogisk amatör bildas en spänning mellan amatörism och professionalisering.

En amatör är en ”icke yrkesmässig utövare av något” men samtidigt en ”älskare av något” (Wessén, *Våra ord*, Esselte 1982). Med en lätt tolkning kan man alltså säga att en amatör utövar en verksamhet med kärleken som drivkraft. Som pedagogisk amatör utnyttjar universitetsläraren i allmänhet kärleken till sitt ämne för att skapa engagemang och intresse i undervisningen. Den pedagogiska professionaliseringen tränger emellertid tillbaka den pedagogiska amatörismen och vi tycker kanske då att vi främst har vunnit något – men vi kan också ha förlorat amatörens drivkraft: kärleken.

Självorganiserat lärande eller IKEA-universitet?

När universitetsutbildningen utvecklas till massutbildning uppstår ett kvalitetsproblem som ytterst har att göra med att universitetsläraren inte tilldelas de resurser som krävs för att bedriva undervisning i tillräcklig omfattning. Detta försöker man på många olika håll hantera genom att utveckla vad som kan kallas ett självorganiserat lärande, dvs ett lärande som studenten i hög grad själv ansvarar för.

I olika skrifter och i en rad föreläsningar i många olika sammanhang har jag hävdat att denna utveckling ställer oss inför såväl möjligheter som risker. En möjlighet som uppstår är att universitetsläraren kan utvecklas till processkötare och studenten till medaktör med stort ansvar för det egna lärandet. Läraren bedriver då sin undervisning genom att organisera lärprocessen, medan studenten får ett mycket större ansvar än hittills för att faktiskt lära. Konkreta exempel på självorganiserat lärande är problembaserat lärande (PBL) och casemetodik. Båda ifrågasätter invanda student- och lärarroller

och bygger på i princip samma filosofi: läraren planerar, organiserar och sköter läroprocessen på ett sådant sätt att studenterna blir medaktörer med ett utökat ansvar för läroprocessen. Det finns stora pedagogiska fördelar med det självorganiserade lärandet, inte minst därför att det kan bryta passiviserande studievanor och tendenser till ett ansvarslöst och konsumtionistiskt förhållningssätt till kunskap, vilket är en konsekvens av det kundtänkande som breder ut sig inom massuniversitetet.

Det finns också ekonomiska fördelar med det självorganiserade lärandet: studenternas ökade arbetsinsats kostar inte pengar för den som anordnar utbildningen. Just denna ekonomiska fördel utgör emellertid också en risk. Den gör att det självorganiserade lärandet kan ses som en ekonomisk rationaliseringsåtgärd i en tid av knappa resurser och när så sker är risken stor att självorganisationen perverteras. Risken finns då också att massuniversitetet förvandlas till vad som skulle kunna kallas ett IKEA-universitet.

IKEA: standardisering, massframställning och kunden som medproducent

Det kan sägas mycket om IKEA, t ex att företaget ”möblerade folkhemmet” och att det har en mycket speciell företagskultur som utvecklats kring sentensen ”enkelhet är en dygd”. (Självklart är budskapet manipulativt men framförallt är det populistiskt: många anser förmodligen att det skulle vara bra om t ex banker och storföretag levde som IKEA lär.) Hursomhelst finns en förbluffande konsekvens i IKEAs enkelhetsdygd. Den sätter sin prägel såväl på företagets sortiment, ledningsstil som på relationer inom företaget. Dessutom kan den kopplas till möbleringen av folkhemmet, vilket innebär att IKEA framställde möbler som människor i normala inkomstlägen kunde köpa. Förutsättningen för detta är fortfarande, i det nedmonterade folkhemmet, standardisering och massframställning. En annan och minst lika viktig, men inte lika upp-

märksammad förutsättning är att IKEA skapar en speciell relation till sina kunder. Kunden blir helt enkelt medproducent genom att IKEA säljer ett slags halvfabrikat som kunden själv förväntas montera.

Julia och hurtsen Bertil

För en tid sedan begav jag mig till IKEA för att inhandla hurtsen Bertil till min dotter Julia. I vederbörlig ordning hade vi förberett oss genom att studera IKEA-katalogen och kommit fram till att Bertil skulle få plats under den skrivbordsskiva jag hade monterat i Julias rum. IKEA-varuhuset är trångt och överbefolkat varför det har sina fördelar att förbereda en så stor del av köpet som möjligt på distans.

På IKEA gick det följaktligen snabbt: in i trängseln, hämta lådan med hurtsen i, betala och tillbaka till bilen. Väl hemma började monteringsarbetet. Bertil var en synnerligen välvillig hurts, hjälpsam till utseendet och med alla skruvar, muttrar och pluggar i en liten ficka. Det fanns också en pedagogisk instruktion med alla monteringsmoment klart och tydligt markerade. På utsidan Bertil, monterad och på nästa sida avbildades alla tillbehör samt de verktyg man behövde. Därefter sju bilder som beskrev den rätta ordningsföljden i monteringsprocessen. Endast tre meningar fanns att läsa, på sju olika språk, vilka emellertid inte var av avgörande betydelse. IKEA har nämligen utvecklat en pedagogik som också kan tillämpas på icke läskunniga. Efter en timme och 15 minuter var allt klart och Bertil, med hjul och allt, rullades på plats och fick sig ett skrov-mål av leksaker, pennor, papper och Barbie-kläder.

Låt oss nu anta att Julia har blivit äldre och ska börja studera vid universitet. Vid introduktionsmötet i den kurs hon blivit antagen till möter hon mängder av andra studenter. Studierektorns korta välkomsttal hör hon inte så mycket av i den överbefolkade lä-

rosalen, jo, några ord: ”...som student vill vi att du ska vara medproducent av kunskap...”

Schemat innehåller några lektioner i storgrupp per vecka. Viktigare är den studieinstruktion hon får. Där kan hon läsa kursens mål och i vilken ordningsföljd kurslitteraturen ska läsas. Till varje text finns uppgifter som ska lösas och som kan diskuteras antingen i studentgrupper som studenterna själva bildar eller på kursens webboard. I studieinstruktionen finns också information om vilka föreläsningar som finns och att dessa kan köpas som små tryckta häften eller läsas på nätet. Vidare finns en hemuppgift per kursvecka som ska lösas löpande och sändas, antingen via e-mail eller vanlig post, för bedömning till kursens lärare. Slutligen finns information om hur hon får användaridentitet och accesskoder för att kunna följa kursen på nätet och Julia studerar detta noggrant eftersom hon nyligen skaffat dator.

Julia besöker kursens första lektion, vars syfte är att introducera kursen och bereda möjligheter för frågor om allt möjligt som rör studierna. Det är en ganska stressig och förvirrande upplevelse och hon bestämmer sig för att kursen sköts bäst hemifrån. Med vägledning av föreläsningsmanus som finns på kursens hemsida läser hon litteraturen och löser instuderingsuppgifterna. Litet då och då loggar hon in på kursens webboard och läser andras svar på uppgifterna. Varje vecka löser hon hemuppgiften och sänder den till läraren.

Julia är ganska händig och monterar ihop kursen själv och deltar i kursens avslutande seminarium där läraren går igenom och försöker få till stånd diskussion om de olika hemuppgifterna. Efter seminariet får hon reda på att hon blivit väl godkänd men förstår aldrig riktigt varför.

Processkötare och medaktör - klarar vi den utmaningen?

Denna ofullständiga beskrivning syftar inte till att vara en niddbild, utan jag inbillar mig att det är så här det kan fungera ganska ofta. Syftet med den är inte heller att kritisera IT-tillämpningar eftersom dessa inte är problematiska i sig, utan deras för- och nackdelar varierar snarare med hur de används. När jag besökte Simon Fraser University i Vancouver demonstrerades t ex en Internet-baserad kurs som på många sätt liknar de IT-distanskurser som utvecklats vid Sociologiska institutionen i Lund. En invändning mot den sortens kurser är att den sociala interaktionen påverkas negativt eftersom studenter och lärare sällan eller aldrig möts fysiskt. Det är naturligtvis sant men sällan reflekterar man över kvaliteten i den fysiska interaktionen. Vid Simon Fraser-universitetet hade man emellertid undersökt hur studentaktivitet och interaktion påverkas inom Internetkurser och då funnit att de markant höjdes: medan vanliga kurser i många fall fungerar som scener för ett litet antal storpratare och ett större antal tysta statister, var resultatet inom Internetkurser att alla ”yttrade sig” (genom att skriva). Värderingen av hur IT-tillämpningar påverkar aktivitet och interaktion förutsätter alltså att vi tar reda på hur ”vanliga” kurser fungerar i dessa avseenden. Jag är helt övertygad om att sättet att organisera ”vanliga” kurser i lika hög grad som Internetkurser kan förstöra studentaktivitet och interaktion.

Syftet med IKEA-metaforen är alltså inte att kritisera IT-tillämpningar, utan snarare vill jag använda metaforen för att skärpa uppmärksamheten inför dåliga iscensättningar av det självorganiserade lärandet. En av riskerna vi nu står inför när ett växande antal studenter skall undervisas med i bästa fall konstanta resurser, är att undervisningen, liksom många av IKEAs möbler i standardiseringens och massframställningens namn, reduceras till sin mest påtagliga funktion: att förmedla ett standardiserat och förutsägbart utbildningsinnehåll till studenten. Studenten blir montör och sätts av läraren att med instruktionsboken i hand montera mindre kunskapsfragment till något slags hel-

het, helt och hållet känd på förhand av läraren. Studenten riskerar vidare att drabbas av ett slags pedagogisk ensamhet där arbetsprocessen i någon mening är individualiserad, medan innehållet är standardiserat och följaktligen lika för alla.

Den förändring av såväl lärarrollen som studentrollen som det framväxande massuniversitetet driver fram låter sig inte automatiskt förenas med det som utmärker god universitetsutbildning: lärande på djupet, kritiskt och självständigt tänkande. Snarare är det en utmaning att göra universitetsläraren till processkötare och studenten till medaktör och samtidigt undvika IKEA-konceptet. Klarar vi den utmaningen?

* * *